

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*

2017, Yıl:5, Sayı:11

Geliş Tarihi: 06.11.2017

Kabul Tarihi: 21.11.2017

Sayfa:222-239

ISSN: 2147-8872

TÜRK EDEBİYATINDA MUAMMA ve SÜRÜRİ’NİN “ŞERH-İ MUAMMEYÂT-I MİR HÜSEYİN” ADLI ESERİ*

Tolga Öntürk**

ÖZET

Kelime anlamı “gizlenmiş ve güç anlaşılır söz” olan mu’ammâ, edebiyatımızda bir ismin gizlenmesi şeklinde düzenlenmiş bilmecelere verilen addır. Başlangıçta Allah’ın doksan dokuz ismi hakkında yazılan mu’ammâlar, sonradan insan isimleri için de yazılmıştır. İnce zekâ ve derin bir birikim gerektiren mu’ammâ düzenleme ve çözme hususuna, şairlerimiz büyük önem vermişlerdir. Mu’ammâ, birçok nazım şekli gibi edebiyatımıza Fars edebiyatından geçmiştir. Türk edebiyatında XV. yüzyıldan itibaren Ali Şîr Nevâyî ile başlayan mu’ammâ söyleme geleneği Fuzûlî, Emrî, Muammâyî Ali ile devam eder. Türk edebiyatında mu’ammânın tanımı ve çözüm yolları üzerine bazı eserlerde ve risâlelerde çeşitli bilgilere rastlamak mümkündür. Fuzûlî’nin “Mu’ammâ Risâlesi”, Bedri Dilşâd’ın “Murad-nâme” ve Feyzî’nin “Gül-i Sad-berg” adlı risalesinde mu’ammâların çözümüne ve düzenlenmesine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu eserlerin yanı sıra, mu’ammâ üzerine yazılmış şerhler de bu türle ilgili önemli bilgiler ihtiva eder. Bunlardan Sürürî’nin Molla Câmî, Mir Hüseyin Mu’ammâyî ve Ali Ker’in mu’ammâları üzerine yaptığı şerhler oldukça önemlidir. Bilhassa *Şerh-i Mu’ammeyât-ı Mir Hüseyin* adlı eserde, mu’ammâların çözüm yollarını anlatan Sürürî’nin, bu fende ustalığı da ortaya çıkar.

Bu çalışmada, Türk Edebiyatında “şerh ve mu’amma” konuları hakkında bilgi verilmiş, Sürürî’nin “Şerh-i Mu’ammeyât-ı Mir Hüseyin” isimli eseri nüshaları ile birlikte tanıtılmıştır.

*Bu makale, hazırlamakta olduğumuz "Sürürî'nin Şerh-i Mu'ammeyat-ı Mir Hüseyin Adlı Eseri" isimli doktora çalışmasından üretilmiştir.

**Arş.Gör., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Elemanı, onturk_tolga@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Surûrî, Mu’ammâ, Mir Hüseyin, Şerh, Türk Edebiyatı
**MU’AMMÂ IN TURKISH LITERATURE AND SURURI’S WORK CALLED
 “SHARH-I MU’AMMAYAT-I MIR HUSAYN”**

Abstract

Literally meaning “hidden and ambiguous word,” mu’amma in our literature denotes riddles arranged by hiding a name. Mu’ammas were initially authored for God’s ninety-nine names, but they were later written for human names as well. As the mu’amma arrangement and analysis require keen intelligence and deep knowledge, our poets placed great emphasis on it. Like many other verse types, mu’amma was transmitted to our literature from the Persian one. In the Turkish literature, the tradition of reciting mu’amma started in 15th century with Ali Shir Nava’î and continued with Baki, Sultan Cem, and Muammayi Ali. One may find in some works and treatises some information about the definition, description, and ways of analysis of mu’amma. Fuzuli’s “Treatise on Mu’amma,” Bedri Dilshad’s “Murad-nama,” and Feyzi’s “Gul-i Sad-berg” include information about the arrangement and analysis of mu’ammas. In addition to these works, commentaries on mu’amma contain important information about this genre. Among them, Sururi’s commentaries on the mu’ammas of Mulla Jami, Mir Husayn Mu’ammayı, and Ali Ker are quite important. Especially *Sharh-i Mu’ammayat-i Mir Husayn*, in which Sururi tells about the ways of analysis of mu’ammas, reveals his expertise in this technique.

In this work, information about "commentary and mu'amma" topics was given in Turkish Literature and it was introduced along with the copies of his work named " *Sharh-i Mu’ammayat-i Mir Husayn* " .

Key Words: Sururi, Mu’amma, Mir Husayn, Commentary, Turkish Literature

Giriş

Divan edebiyatında şiire ait pek çok unsur ya Fars menşeli ya da Arap edebiyatından İran edebiyatına geçmiş ve orada farklı bir hüviyet kazanarak Türk edebiyatına dâhil olmuştur. Gazel, kaside, mesnevi, rubaî gibi şekiller Türk edebiyatında kendine yer bulurken ilk başlarda, Arap ve Fars şiirindeki örneklerinden dönüştürülmüş ve adapte edilmiş haliyle karşımıza çıkmaktadır. Bu ilk kaynaklara adapte olmaya çalışan divan şairleri taklit, etkilenme, tesir, tercüme, çeviri, iletim, nazire ve şerh gibi süreçleri yaşayarak özgün olanı yakalama gayretine düşmüşlerdir. Yeni ve orijinal ürünler oluşturmaya çalışan divan şairleri, özellikle tercüme ve şerh gibi iki önemli tekniği kullanarak örnek aldıkları kaynağın bütün imkânlarını anlamaya ve uygulamaya çalışmışlardır. Bu anlama ve uygulama sürecinde özellikle “şerh edebiyatı”nın ayrı bir yeri vardır.

Şerh kelimesi ile ilgili sözlüklerde, açma, yarma; açıklama, açıklama; bir kitabın ibaresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap; açık anlatma¹; açmak, açılmak, izah için söylenen sözler ve bu yolda yazılan kitap²; bir kitabın ibaresini yine o lisanı veya bir lisan-ı ahirde tefsil ve izah ederek müşkülâtını açma³ gibi tanımlar yapılmıştır. “Temel anlamı bir şeyi kesmek ve içini açığa çıkarmak olan ‘şerh’ sözcüğü, daha sonra ilk anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesi ile ‘bir durumu açıklığa kavuşturmak, müşkil bir meseleyi açıklamak, kapalı ve gizli şeyleri ortaya çıkarmak’ gibi farklı anlamlar kazanmıştır.”⁴

İslam kültüründe başta Kur’an-ı Kerîm olmak üzere hadis-i şerifler, esma-i hüsnâ, besmele, çeşitli dualar, Hz. Peygamber’le ilgili yazılmış eserler ve fıkıh, kelâm gibi çeşitli alanlarda yazılan dini ve tasavvufî eserlerin izahı yoluyla başlayan şerh kültürü, daha sonraları medreselerde okutulan astronomi, tıp, felsefe, edebiyat gibi alanlarda açıklamaya ihtiyaç duyulan eserler üzerinde uygulanmıştır. Esas itibarıyla bir eserin anlatmak istediğini daha iyi kavrayabilmeyi ve eserdeki incelik ve derinliğe vakıf olmayı amaçlayan bu metod, doğu ve batı kültüründe yüzyıllarca uygulanmıştır. “Bir konunun diğer insanlar tarafından anlaşılması, zor anlaşılması yahut yanlış anlaşılması; yine taliplerinin arzuları ve şârihin kendi bildiğini ve anladığını diğer insanlarla paylaşmak istemesi şerhin yazılma sebepleri arasında sayılabilir.”⁵ Prof. Dr. Yekta Saraç, şerhin yazılma sebeplerini aktarırken “a) yazarın düşünce ve ifadedeki üstün ve özel kabiliyeti dolayısıyla ince manaları maksada delalet eden veciz/öz ve yoğun bir şekilde dile getirmesi, ama okuyucuların yazarla bu konuda aynı seviyede olmaması; b) zaten açık ve biliniyor olduğu düşüncesi ile veya bir başka ilim dalını ilgilendirdiği için bazı ön bilgilerin verilmemesi; c) lafzın birden fazla anlama yorulacak tarzda mecazlı ve kinayeli bir üslupla yazılmış olması” şeklinde üç neden üzerinde durur.⁶

Klasik şerh usulü, günümüzde yapılan Eski Türk Edebiyatı çalışmalarından farklıdır. Cumhuriyet döneminden sonra, değişen alfabe ve dönüşen dil sebebiyle eski dönem eserlerimizi anlama ve izah etme çabasıyla Ali Nihat Tarlan, Cem Dilçin ve Haluk İpekten gibi akademisyenlerin ortaya koyduğu *Fuzûlî Divanı Şerhi*, *Fuzûlî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi*; *Fuzûlî, Bâkî, Nâ’îlî’nin Hayatı-Sanatı* gibi eserler modern şerh yöntemlerini tatbik etme amaçlı yazılan eserlerdir.

“Klasik şerhlerin geneline bakıldığında Arapça, Farsça ve Türkçenin şerh dili olarak kullanıldığı birçok eserin varlığı hemen dikkat çeker. Arap edebiyatının en önemli manzum metinlerinden biri olan ve İslam kaynaklı çoğu edebiyatça da değerli görülen, Ka’b bin Zühre (ö.645?) tarafından yazılarak Peygamber’imize ithaf edilmiş “Kaside-i Bürde”, şerh edilen manzumelerin başında gelir. Cahiliye devrinde el-Muallakatü’s-Seb’a olarak bilinen ve Kâbe’nin duvarına asılan seçme şiirlerin, Araplar tarafından çeşitli panayırlarda okunması ve

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2000, s.991.

² Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî*, TDK Yayınları, Ankara 2009, s. 636.

³ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006, s.553.

⁴ M. A. Yekta Saraç, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, C. II, s.121.

⁵ Mustafa Erdoğan, “Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, Manisa 1997, s. 2.

⁶ Saraç, *Şerhler*, s.123.

düzenlenen toplantılarda bu şiirlerin manalarının açıklanması geleneği bir nevî şerhtir.”⁷ Şerhleri tasavvûfî ve klasik diye ikiye ayırmak mümkündür. Türk tasavvuf edebiyatında “mevcut metinlere göre, şiirleri şerh edilen ilk Anadolu şairi Yunus Emre’dir. Yunus’un “Çıktım erik dalına...” diye başlayan ünlü şathiyesi, ilk defa XV-XVI. yüzyıl şârihlerinden Muhyiddin Mehmed Efendi tarafından şerh edilmiştir.”⁸ Türkçe ve tasavvufî ekseninde yapılan bu şerhin dışında Niyazî-i Mısırî, Hacı Bayram-ı Velî, Rûsuhî, Hayretî, Şeyh Sahfî, Şeyh Abdurrahman Efendi, Eşrefoğlu Rûmî, Üftâde, Hasan Sezâî, Sun’ullâh Gaybî, Aziz Mahmud Hüdâyî gibi isimlerin şiirlerine Niyazi-i Mısırî, İsmail Hakkı Bursevî, Selahaddin Uşşâkî gibi isimler tarafından şerhler yazılmıştır. Klasik veya edebi diye nitelendirilen şerhler ise genellikle İran ve Arap edebiyatının şaheserlerine yapılmıştır. Mevlanâ’nın Mesnevisi, Hafız Divanı, Örfî Divanı, Şâhî Divanı, Sâdî’nin Bostan ve Gülistan’ı, Molla Câmi’nin Baharistan’ı, Feridüddin ‘Attar’ın Mantıku’t-Tayr ve Pendnâme’si ve Şebistan-ı Hayâl, Tuhfetü’l-Ahrâr gibi İran edebiyatının zirve eserleri Türk şârihler tarafından defalarca şerh edilmiştir.

Şerhler genellikle Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerin, Arapça, Farsça ve Türkçe izahları şeklindedir. Hem nazım hem nesir hem de nazım-nesir karışık yapılan şerhler vardır. Klasik metin şerhi belirli usûllere göre yapılır. “Şerhlerde umumiyetle önce şerh edilecek metin verilir. Daha sonra metin şerhine geçilir. Bu konuda genel olarak iki usûl kullanılmıştır. Birincisinde şârih önce şerh edilen metindeki kelimelerin lugat manasını, gramer yapısını v.b. sıralar, daha sonra metindeki asıl kastedilen manayı söyler. İkinci usûlde ise, yukarıda sıraladığımız metnin zâhirî özellikleri üzerinde hiç durulmadan doğrudan şerh edilen metnin manası üzerinde durulur.”⁹ Şârihin edebi birikimi, kendi şairlik kabiliyeti, yaşadığı kültürel ortam vs. metni yorumlamasında önem arz eder. Türk edebiyatında daha çok klasik şerhin temsilcisi sayabileceğimiz Gelibolulu Muslihüddin Mustafa Sürûrî, Mustafa Şem’î, Sûdî-i Bosnevî, İsmail Hakkı Bursevî, Kefevî Hüseyin Efendi gibi şârihler Fars edebiyatının şaheserlerini çeşitli yöntemlerle şerh etmişlerdir. Örneğin Şem’î, *Tuhfetü’l-Ahrâr Şerhi*’nde klasik şerh metodunu sürdürürken kendine özgü yenilikler de yapar. Eserinden halkın da istifade etmesi gerektiğini söyleyen şârihin daha ziyade tercümeyle yaklaştığı görülür. Şem’î, şiir veya beyitlerle konuyu destekleme yoluna gider ve konuyu daha etkileyici ve açıklayıcı kılmak için de mesnevî tarzında şiirler söyler. Akabinde ayet, hadis ve beyit örnekleriyle eserin şerhine geçer. Şerh yaparken sözcüklerin dilbilgisel özellikleri, mecaz ve lugat manaları gibi özellikler üzerinde de durur.¹⁰ Sürûrî’nin *Şerh-i Şebistân-ı Hayal* adlı eserinde ise klasik bir yol izlenir. Eserde önce metin verilmiş, daha sonra metnin Türkçeye aktarımı yapılmıştır. ‘San’at budur ki’ başlığı taşıyan kısımlarda metin daha kapsamlı şekilde açıklanmış ve yorumlanmıştır. Bu bölümlerde şerh edilen kısımlar parça, gramer ve anlam açısından detaylı bir incelemeye tabi tutulur.¹¹ Bir diğer önemli şârih ise Sûdî-i Bosnevî’dir. Sûdî’nin, *Şerh-i Bostan* adlı eserde uyguladığı şerh metodu şöyledir: Öncelikle şerh edilecek

⁷ Ozan Yılmaz, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.5, S.9, 2007, s.276.

⁸ Ömür Ceylan, “Şerh-Türk Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.38, 2010, s.567.

⁹ Erdoğan, a.g.e., s.3.

¹⁰ Mehmet Halil Erzen, “Şem’î Şem’ullah’ın Şerh-i Tufetü’l Ahrâr’da İzlediği Şerh Metodu” *Turkish Studies*. Fall 2014, Vol. 9 Issue 12, s.261-262.

¹¹ Bilal Elbir, “Sürûrî’nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl’indeki Şerh Metodu Ve Hurûfluk Yansımaları”, *Turkish Studies*, Volume 2/3, Summer 2007, s. 217.

beyit orijinal haliyle yazılır ve bundan sonra şerhe başlanır. Sonra beyitte geçen kelime ve eklerin gramer tahlilleri yapılır. Gramer tahlilinden sonra beyitteki edebi sanatlar, ansiklopedik bilgiler, iktibaslar, adet ve gelenekler ve metin içi ve metin dışı göndermeler açıklanır.¹² “Bir kısım şerhlerde rastlanan reddiye ve tashihler, şârihlerin kendilerinden önce kaleme alınmış bazı şerhleri incelediklerini göstermektedir.”¹³

“Hâşiye, hâmiş, telhis, ta’likat gibi çeşitlerinin de bulunduğu şerhlerin genelde ortak yanları, açıklama gerektiren kelimeyi, mısraı, beyti, ibareyi, cümleyi veya metni anlaşılır kılmak amacıyla, açıklamayı esas almalarıdır.”¹⁴ Osmanlı edebiyatında şerhine ihtiyaç duyulan eserler sadece tasavvufî eserler ve divanlar olmayıp başta lügatler, rûznâmeler, gramer ve belâgat kitapları, hikâyeler ve mu’ammâlar olmak üzere pek çok türde eser şerh literatüründe yerini almıştır. Bu eserler arasında, Mîr Hüseyin Nişâburî’nin mu’ammâlarına dair şerhler oldukça önemlidir. Özellikle Sürûri’nin “Şerh-i Mu’ammeyât-ı Mîr Hüseyin” adlı eseri, mu’ammâların çözüm yollarını vermesi ve mu’ammâ fenninin inceliklerini göstermesi bakımından dikkat çeker.

1. “Mu’ammâ” Kavramı

Mu’ammâ ile ilgili, lügatlerde “ma’nası gizli ve güç anlaşılır söz veya şekil vesaire, bilmece, yanıltmaç; anlaşılmaz, sır, muğlak, halli müşkül şey.”¹⁵, “usûlüne göre tertip olunmuş bulunan ve çok defa isme delalet eden bilmece, yanıltmaca; anlaşılmaz iş; gizli ve güç anlaşılır söz, şekil.”¹⁶ gibi tanımlar yapılır. Tahir’ül Mevlevî mu’ammâyı, “hallinden isim çıkan, manzum, bazen de mensur olan bilmece”¹⁷ diye tanımlar. “Muamma, ‘ayn, mim, ye’ olan kelime kökünün tef’îl babındaki ism-i mefulüdür. İki gözün kör olması manasındaki yani nesnelere gözün idrakine kapanmasını ve gizlenmesini ifade eden ‘amiye kelimesi tef’îl babına nakledildiğinde kişiye bir şeyi gizlemek ve ona karşılık göstermek manasını kazanır.”¹⁸

Bedr-i Dilşâd da *Murâd-name* isimli eserinin “Güftar Ender İbtidâ-yı İlm-i Mu’ammâ ve Lügaz” başlıklı bölümünde mu’ammâ ve lügazın tanımını yapar. Mu’ammâyı bir ismi gizlemek, saklamak diye tarif eden Bedr-i Dilşâd, onun bir adım gizli söylenmesi şeklinde oluşturulduğu için şiir ehline kabul edilmediğini; söylenen sözlerde maksadın açıkça dile getirilmemesinden ötürü dinleyenlerin sıkıldığını ve söz ehli katında mu’ammânın bir isme mahsus olduğunu söyler:

“Mu’ammâyı yarar beyân eylemek
Ki oldur bir ismi nihân eylemek

¹² Halil İbrahim Okatan, “Sûdi’nin Bostan Şerhinde Uygulanan Şerh Yöntemi Ve Eleştirisi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/9 Summer 2013, s.1942-1954.

¹³ Ceylan, a.g.e, s.566.

¹⁴ Mine Mengi, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010, s.77.

¹⁵ Sâmî, a.g.e, s.1372.

¹⁶ Devellioğlu, a.g.e, s.658.

¹⁷ Tahir Olgun, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s.100.

¹⁸ Yekta Saraç, “Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 27, S. 1, İstanbul 1997, s.297.

Ki tab' ehli anca kabûl itmedi
 Ne var gizlû söyledügi çün adı
 Anun-çün ki maksûd rûşen degül
 İşidenlerün tab'ı gülşen degül
 Ki şî'r ana dirler işiden anı
 Tamâm anlaya vü sevine canı
 Mu'amma hemîn isme mahsûs imiş
 Söz ehli katında bu mansûs imiş"¹⁹

Lâmii Çelebî, "Şerh-i Mu'ammeyât alâ-Esmâ-i Hüsnâ" adlı eserinin mukaddimesinde mu'ammâyı tarif ederken mu'ammâ kelimesinin "ta'miye"den müştak bir ism-i mef'ul olduğunu, ta'miye'nin de lügatte gizlemek olduğunu, bu yüzden mu'ammânın gizlenmiş, saklanmış manasına geldiğini ifade eder:

"Bilgi ki mu'ammâ aslında "ta'miye"den müştakdur, ism-i mef'uldur, "ta'miye" lügatte gizlemektür, pes mu'ammâ gizlenmiş demek olur, ammâ istilâh-ı zürefa ve i'tibâr-ı urefada şol kelama dirler ki, bi-tarîk'ır-remz ve'l imâ anda istihrac-ı isme işaret buluna, bu vechle ki tab'-ı selim ve zihn-i müstakim anı müstahsen ü makbul tuta, ol kelim gerekse mevzun gerekse işaret-i maksud olsun, gerekse olmasun."²⁰

Mu'ammâ, bilgiye dayalı, belagata dahil edilen sanatlardan sayılır. Söylenmek istenenin bulunması, okuyucuya ve dinleyiciye bırakılan sanatlardan olan mu'ammâlar zekice düzenlenir. "Mu'ammâ, ilm-i beyan bahsidir. İlm-i beyan istenilen şeyi, vuzuh ile anlatmak gayesini takip eder. Mu'ammâ ise bir insan veya herhangi bir şeyin kendisini değil- çünkü kendisini kastederse lügaz olur- ismini nesir veya nazım içinde gizlemektir."²¹ "Edebi bir tabir olarak mu'ammâ, cevabı Cenâb-ı Hakk'ın Rahman, Kahhar vs. gibi isimlerinden biri veya daha umumî bir şekilde herhangi bir insan ismi, nadiren de olsa imam, emir, paşa, sultan, derviş ve benzerleri gibi vasıflara dair olan bir nevi bilmecelelere denilir."²²

"Mu'ammâlar, oldukça zekice ve ustaca nazmedilmiş manzumelerdir. İçine çok ustaca yerleştirilen cevap, yani halledilmesi gereken isim, genellikle iki mısraya serpiştirilmiş olan harf ve kelimelerin çeşitli usullerle bir araya getirilmesiyle bulunur. Bütün ayrıntılarına kadar özellikleri tespit edilen bu sanatın, gizleme şekilleri, zevke hoş gelmek ve intikali imkân dışında bulunmamak üzere tertip edilmiş olması gerekir."²³ "Mu'ammâ, usulünü bilenler, zekâ ve intikal sahibi olanlar tarafından halledilmek için yazılır. Cemiyetin müşterek zekâsına, umumî ve münteşir dimağ örfüne uygun olmazsa daima mu'ammâ olarak kalır. Halledilmeyen mu'ammâ, 'edebi' mu'ammâ değil, 'ebedi' mu'ammâdır. Bunun içindir ki,

¹⁹ Âdem Ceyhan, *Bedr-i Dilşâd'ın Murad-name'si*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994, s.270.

²⁰ Münire Kevser Baş, *Lâmii Çelebi'nin Şerh-i Mu'ammeyât-ı Âlâ Esmâ-i Hüsnâ'sı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1999, s.75.

²¹ Ali Nihat Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1936, s.7.

²² Âmil Çelebioğlu-Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmecele Hazinesi*, Ülker Yayınevi, İstanbul 1979, s.33.

²³ Mehmet Arslan, "Divan Edebiyatında Mu'ammâ", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s.255.

mu'ammâyı tariften sonra hemen onun zevk-i selim tarafından beğenilecek, nefret edilmeyecek, insana zekâsının becerikliliğinden dolayı zevk duyuracak şekilde olmasını şart koyarlar.”²⁴

Mu'ammâ, muhtelif yollarla bir ismin gizlenmesi ve ortaya çıkarılması sanatıdır. Mu'ammâlar bu çeşitli ve zekâ gerektiren usullerle oluşturulur ve halledilirler. “Mu'ammâda takip edilen tarzı maksudun neredeyse anlaşılmaması neticesi ortaya çıktığından, başına ta'miye olunan isim yazılır. Bu anlaşılma güçlüğüne doğurduğu ikinci netice “mu'ammâ-gûy”luk nasıl bir maharet kabul edilmişse, “mu'ammâ-güşâ”lığın da öylece mühim bir husus kabul edilmesidir. Gerçekten de tezkirelerde bazı şairler sadece mu'ammâ-gûylukla tavsif edilirken diğer bazı şairler de bu vasfın yanı sıra mu'ammâ-güşâ yani mu'ammâ çözücülükle de tavsif edilmektedir.”²⁵

Mu'ammâlar genellikle vezinli olarak ve beyit şeklinde düzenlenmişlerdir. Mensur şekilde oluşturulan mu'ammâlara da rastlanmaktadır. Mu'ammâlar, divanların sonunda “mu'ammeyât” başlığı altında sıralanırlar. Başta Allah'ın doksan dokuz ismi için yazılan mu'ammâlar daha sonra insan isimleri ve çeşitli isimler için yazılmıştır. Mu'ammâ çeşitleri şöyle sıralanabilir:

- Esmâ-i Hüsnâ ilgili mu'ammâlar
- İnsan isimlerini ihtiva eden mu'ammâlar
- Bismillah, Lâ'ilâheillallah gibi dini ifadeleri ihtiva eden mu'ammâlar
- Gül, anka, bülbül, âhu, can, zülf, ok, iğne, vb. tabiat unsurlarıyla çeşitli nesnelere hakkında yazılmış mu'ammâlar²⁶

Mu'ammâ ile benzer bir tür olan lügaz da, beyân ilmine dâhil olan sanatlardandır. Lügaz ve mu'ammânın her ikisi de bir şeyi gizlemeye yönelik düzenlenen türlerdir. “Mu'ammâyâ benzeyen lügaz, bir nevi manzum bilmedir. Konu edilen şeyin özelliklerini söyleyerek, ne olduğunun bilinmesini istemek amacıyla düzenlenen şiirlerdir.”²⁷ Yani lügaz, bir nesnenin kendisinin ne olduğunu bilmeye yönelik iken mu'amma, o nesnenin isminin ne olduğunu bilmeye yöneliktir.

“Mu'ammâ geleneği, Halk edebiyatında değişik bir şekilde kendini göstermiştir. Saz şairleri âşık meclislerinde karşılıklı mu'ammâlar söyleyip bunların başkaları tarafından çözümlenmesini isterlerdi. Çözülmeyen mu'ammâlar ise duvara asılır ve çözen birisi çıkıncaya dek askıda kalırdı (mu'ammâ asmak).”²⁸

2. Mu'ammâ Tertip Etme ve Çözme Yolları

Mu'ammâların düzenlenmesi ve hallolunması için çeşitli yöntemler ortaya konmuştur. Mu'ammâyı düzenleyen ve çözmeye çalışan kişinin bu yöntem ve bilgilere sahip olması, onun bu fende ustalığını göstermek bakımından önemlidir.

²⁴ Tarlan, a.g.e, s.7.

²⁵ Saraç, *Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri*, s.300.

²⁶ Ali Fuat Bilkan, *Türk Edebiyatında Mu'ammâ*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s.17.

²⁷ Arslan, a.g.e, s.256.

²⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004, s.326.

2.1. Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâme'sinde Belirtilen Usuller: Bedr-i Dilşad, Murad-name'sinde mu'ammâyı tarif ettikten sonra onun tertip ve halli ile ilgili 22 kuraldan bahseder. Murâd-name'de mu'ammâya yönelik usuller şöyledir:

2.1.1. Ay, Gün ve Yıl: Elif, yekşenbe; be, dü-şenbe; cim, seşenbeye vs. işaret eder.

*Elif oldu yik-şenbeh için rakam
Alur harf-i bâ'yı dü-şenbeh 'alem
Bu kez harf-i cim'i si-şenbeh alur
Gider böyle tâ zâyi şenbeh alur²⁹*

2.1.2. Cümel (Ebced) Hesabı: Elif bire, be ikiye, cim üçe vs. işaret eder:

*İkinci asıl iy şeh-i kâm-rân
Hisâb-ı cümeldür kılâyım beyân
Elif bir iki bî'dür üç cîm imiş
Bu resme gider anla ta'lîm imiş*

2.1.3. Burçlarla İlgili Usuller: Hamel sıfıra, Sevr elife, Cevza be harfine vs. işaret eder:

*Hamel sıfır elif Sevre oldu nişan
Ki Cevzâ'yı bâ harfî ider beyân
Bu kez cim Sertân'a oldu 'alem
Nitekim Esed dal idindi rakam*

2.1.4. Yedi Seyyâre: Kamer rı, Utarid dal, Zühre hı, Şems sin harfine vs. işaret eder:

*Bil imdi ki her harfîn âhiri
Ne harf ise aldı 'alem her biri
Kamer ri Utarid 'alem aldı dal
Hi'dür Zühre'nün Şems'e sin oldu dal*

2.1.5. Ayın Günleri: Ebced hesabına göre ayın birinci günü elife, ikinci günü be'ye vs. işaret eder:

*Elif ayun evvel gününe 'alem
Olupdur irişmeye sana elem*

2.1.6. Kalb ve Aks: Kalb ve aks kelimelerin yerlerini değiştirmek, onları ters yüz etmek demektir. Bu usul ile kelimelerin yerleri değiştirilerek mu'ammanın çözümü yapılmaya çalışılır.

2.1.7. Kalb-i Ba'z: Bu usulde, kelimelerin bazı harflerinin ya da az veya çok bir kısmının değiştirilmesi söz konusudur:

*Ol oldur ki bir kilmenün birazın
İder kalb ancak ya çoğun ya azın*

²⁹ Örnek beyitler Adem Ceyhan'ın adı geçen çalışmasından alınmıştır. Ceyhan, a.g.e, s.270-276

2.1.8. İlk veya Son Harfe İşaret Eden Kavramlar: Bu usulde baştaki veya sondaki kelimelerin alınmasına işaret eden kavramlardan bahsedilir. Örneğin baştaki harf için taraf, canib, leb, kûşe; sondaki harf için âhir, serencam gibi kelimeler kullanılır:

Leb u kûşe dahı didiler kenar

Taraf yahu cânib dinilse yarar

2.1.9. Ortadaki Harflere İşaret Eden Kavramlar: Bu usulde, kelimenin ortasındaki harfin alınacağı ya da çıkarılacağına işaret eden kavramlardan bahsedilir:

O harfe hem miyân didiler hem vasat

Dahı kalb ü dil lücce yokdur galat

2.1.10. Sevgilinin Uzuvarıyla Alakalı Kavramlar: Sevgilinin her bir güzellik unsurunun, bir harf ile gösterilmesidir:

Elif kaddin aldı dehânını mîm

Evet zülfini dal u lâm ile cîm

2.1.11. Kelimeden Hangi Harfin Düşürüleceğine İşaret Eden Kavramlar: Kesmek, atmak, arıtmak gibi kelimelerle karşılaşıldığında o harfin düşürüleceği akla gelir:

Yine kesmek atmak arıtmak yarar

Dahı görmemek okumamak i yar

2.1.12. Hendese (Şekil) Hesabı: Bazı rakamların, diğer rakamların aksi olarak hesap edilmesi ve böyle değerlendirilmesi işlemidir. Örneğin iki altının, yedi sekizin aksidir:

İki altıya hem yidi sekize

'Akisdür dimedin bilinür size

2.1.13. Ta'zif Usulü: Bu usulde, ebced hesabı ile verilen rakamların değerleri ikiye katlanır. Bu usule ta'zif denmiştir.

2.1.14. Nakayiz Usulü: Bu usulde bir kelimenin zıddı, tersi kastedilir:

Ne'am ile nakîzi belidür ne'nin

Cevabını vir kim sorarsa nenin

2.1.15. Tansif Yöntemi: Bir kelimenin yarısını alma yöntemine denmiştir:

Ol oldur ki bir lafzı ya sağışı

Anub yarısını dileyeye kişî

2.1.16. Suret ve Tahsif Usulü: Lafızların noktasının atılmasına, noktasız ise nokta konulmasına vs. işaret eden usuldür:

Ol oldur ki lafzun ata noktasın

Eger varsa berk eyleye ukdesin

Yog ise koya anı menkût ide

Ki fehm ehline bâri mazbût ide

2.1.17. CeZR ve Ka'b Usulü: CeZR, bir sayıyı kendisi ile çarpma yöntemidir. Ka'b ise çıkan sayıyı yine ilk sayı ile çarpmak demektir.³⁰

³⁰ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara 2010, s. 164.

2.1.18. Kutr ve Daire Usulü: Çap ve daire demektir. Daire bir harfin tüm değerini, kutr ise o değer üçte birini verir. Örneğin “sin” harfinin dairesi, ebced hesabında 60 rakamını verir. “Sin” harfinin kutru 20’dir ve o da “kef” harfini verir.³¹

2.1.19. Riayet ve Tertib Usulü: Bir isim zikredildiğinde, onun ilk kısmını gizleme yöntemidir:

*Ol oldur ki bir ad anıla velî
Anılmaya hergiz anun evveli*

2.1.20. Tasgir Usulü: Farsça kelimelerdeki “kef” küçültme harfini kullanmak suretiyle işlem yapmaya denir:

*‘Acemden ne lafza ki kaf ulaşa
Yakîn bil ki bu bende ol tolaşa
Ya dil-dârek ola ya dil-berek
Ya bârek ya yârek yahut serverek*

2.1.21. Türkçe, Farsça ve Pehlevice İbareler: Bu dillerde olan kelimelerin karşılıklarını kastetmek demektir. Örneğin; Türkçedeki “gönül” kelimesi zikredildiğinde Farsça karşılığı olan “dil”in anlaşılması gibi:

*‘Arabdan ‘Acemden de Türkidenden bile
Yahud Pehlevi lafzı gelse dile
Senün kasdın ol dedigi olmaya
Gerek talib anları bir bir saya*

2.1.22. Derân ve Berân: Muamma çözerken elde edilen lafızların diğer kelimelerin neresine yerleştirileceğini işaret eden kavramlardır:

*Ol oldur kim anda yahud üstine
Ziyâd ola lafzun dine üsti ne
Evet anda dinse miyânın gözet
Dise üsti evvelki yanun gözet*

2.2. Diğer Kaynaklarda Belirtilen Yöntemler:

Bedr-i Dil-şâd’ın Murâd-nâme’sinin yanı sıra mu’ammâ çözüm yollarını ihtiva eden başka Türkçe eserler de mevcuttur. Fakat mu’ammâ konusunda asıl kaynakları, Farsça yazılmış mu’ammâ risaleleri oluşturmaktadır. Mir Hüseyin’in “Risale-i Mir Hüseyin der-Fenn-i Mu’ammâ” adlı risalesi, Behiştî’nin “Şerh-i Mu’ammâ-yı Câmî”, Selimî’nin “Mu’ammâ-yı Selimî”, Sürûrî’nin “Şerh-i Mu’ammeyât-ı Mir Hüseyin Tercümesi” gibi eserler, mu’ammâ çözümü ve tertibi konusunda bilgi veren eserlerdir.³² Bu eserlere göre mu’ammâyı tertib ve hall için dört yol (işlem, amel) vardır: Tahsilî, tekmilî, teshilî ve tezyilî. Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan’ın tasnifine göre bu işlemler sırasıyla şöyledir:³³

2.2.1. A’mal-i Tahsilî: Mu’ammânın harflerini veren işlemdir. Dokuz kısma ayrılır:

³¹ Canım, a.g.e, s.164.

³² Bilkan, a.g.e, s.67-68.

³³ Tarlan, a.g.e, s.10-25.

2.2.1.1. Tansis ve Tahsis: Gizlenen ismi aynen bir kelime içinde yazıp onun nerede başladığını nerede bittiğini gizli olarak anlatmaktır.

2.2.1.2. Tesmiye: Gizlenen isimdeki harfleri isimleri ile zikretmektir.

2.2.1.3. Telmih: Meşhur ve herkes tarafından bilinen kelimeler işaret etmektir. Fatıha ile “el-hamd” kelimesini, Elest günü söylenen söz ile “belâ” cevabını kastetmek gibi.

2.2.1.4. Teradüf: Bir kelime söylenip onun aynı dilde veya başka dilde müradifini kastetmektir. “Dil” kelimesi ile “kalb”i kastetmek gibi.

2.2.1.5. İştirak: Bir kelimenin birkaç manasından beyitte olmayan manasını kastetmektir.

2.2.1.6. Tashif: Vasfi ve Ca’lî olmak üzere iki kısımdır. Tashif-i vasfi’de harfler yer değişir. Bunu tespit etmek için de nakş, suret, resim, nüsha, manend, çün, sevad, nişan, nazir, şebih gibi işaretler konur. Tashif-i ca’lî’ ise nokta konmasına veya mevcut noktanın kaldırılmasına işaret etmektir. Noktaya şu kelimeler işaret eder: hal, ben, dağ, hab, dane, gevher, cevher, hurde, katre, gonca, meyva, kuy, küre, çiz.

2.2.1.7. Teşbih ve İstiâre: Bazı harfleri benzetme yolu ile güzeller hakkında kullanılan muayyen mazmunlar veya diğer benzeyen şeylerle ifade etmeye denir. Mesela elif için “bala ve kadd”, mim için “dehan”ı kullanmak gibi.

2.2.1.8. Ebcad Hesabı (Hesab-ı Cümel): “Elif”den “gayın”a kadar olan harflerin her birinin bir sayı kıymeti bildirmeleri işlemidir. Elif 1, be 2, cim 3 rakamına vs. işaret eder.

2.2.1.9. Kinaye: Kinaye iki kısımdır: İbdai ve ihtiraî. İbdai, bir harf veya lafzı kinaye yolu ile göstermektir. İhtiraî ise herhangi bir kelimenin Arap veya İran dillerinde tasvir veya cem’ine işaret edilir.

2.2.2. A’mal-i Tekmilî: A’mal-i tekmilî, bulunan harf veya hecelerin nasıl yan yana getirileceklerini, aralarında düşeceklerin çıkarılmasını, değişeceklerin kalb şekillerini bildirir. Üç kuralı vardır:

2.2.2.1. Te’lif: Bu kural iki kısımdır: İttisali ve imtizaci. Te’lif-i ittisali, iki harfi veya iki ayrı kelimedeki olan harfleri birleştirip bir kelimedeki kullanmaktır. Bu kurala görmek, istemek, irişmek gibi kelimelerle işaret edilir. Te’lif-i imtizaci ise bir harf, bir hece veya kelimenin diğer bir kelimenin içine girmesidir.

2.2.2.2. Iskat: Bir veya daha fazla harfin düşürülmesine derler. Iskata işaret eden kelimeler şunlardır: gitmek, süpürmek, uyumak, söylememek, atılmak...

2.2.2.3. Kalb: Kelimedeki harflerin yerlerini değiştirmektir. Üç kısımdır: Kül, ba’z, külli. Kalb-i kül, harflerin sonu başa alınarak sırası ile tamamen değiştirmektir. Kalb-i ba’z, kelimedeki harfleri sırasız olarak değiştirmektir. Kalb-i küllî ise kelimelerin yerlerini değiştirmektir: Ali hoca, hoca Ali gibi.

2.2.3. A’mal-i Tehsilî: Bu usul, mu’ammânın halli konusunda yol gösterir.

2.2.3.1. İntikad: Mu’ammâda alınacak harflerin kelimenin neresinde olduğuna işaret eder. Matla, baş, ser, tarek, dal, şah, ön, evvel gibi kelimeler ilk harfe; son, ahir, encam, nihayet,

fercam gibi kelimeler son harfe; gönül, dil, kalb, orta, miyan gibi kelimeler de ortadaki harfe işaret eder.

2.2.3.2. Tahlil: Bir manaya delalet eden bir kelimeyi birkaç parçaya ayırmaya derler. “Derya” kelimesinin “der, yar” diye ikiye ayırmak gibi.

2.2.3.3. Terkib: Bir kelimeyi veya bir kelimenin bir cüz’ünü diğer bir kelime veya cüz’ü ile birleştirip tek kelime meydana getirmeye denir.

2.2.3.4. Tebdil: bir kelimenin bir veya daha fazla harfini değiştirmeye derler. Düşen harflere “fasid” adı verilir.

2.2.4. A’mal-i Tezyilî: Çıkarılan ismin harflerine ait hareke, şedde, sükun vs. eklenmesi, çıkarılması veya hafifletilmesi işlemidir. Altı kısımdır.

2.2.4.1. Tahrik: Beyit içinde sakin (harekesiz) olan bir harfe hareke vermektir.

2.2.4.2. Teskin: Harekeli harfi sakin kılmaktır.

2.2.4.3. Teşdid: Şeddesiz bir harfe şedde vermektir.

2.2.4.4. Tahfif: Şeddeli bir harfi hafifletmektir.

2.2.4.5. Med: Medsiz “elif”e med vermektir.

2.2.4.6. Kasr: Medliyi maksur yapmaktır.

2.3. Türk Edebiyatında Mu’ammâ

Mu’ammâ, Arap edebiyatında ortaya çıkmış, Fars edebiyatında gelişimini sürdürmüş, oradan da Türk edebiyatına geçmiştir. Arap edebiyatında ilk kez mu’ammâ söyleyen kişinin Hz. Ali olduğu ileri sürülür. Yine Araplar mu’ammânın mucidi olarak, aruzu da bulan Halil b. Ahmed’i işaret ederler. Ancak bu türe Araplar pek fazla ehemmiyet göstermemiş, mu’ammâ esas gelişimini Fars edebiyatında gerçekleştirmiştir. İran edebiyatında mu’ammâ, devlet büyüklerine bir zekâ gösterisi olarak sunulmuştur. İran’da Şerafettin Ali Yezdî, Molla Câmî, Mir Hüseyin Mu’ammâyî gibi mu’ammâ ustaları 15 ve 16. asırlarda bu türü geliştirmiş ve kaidelerini oluşturmuştur.

Türk edebiyatında ilk mu’ammâ örnekleri 15. yüzyılda verilmiştir. Özellikle bu dönemde Çağatay sahasında verilen örnekler önemlidir. Ali Şîr Nevâyî, Gaybî, Mu’ammâyî Ali bu türün ilk temsilcileri sayılabilir. Mu’ammânın Anadolu sahasındaki tekâmülü 16. yüzyıldan sonra başlar.

Bilindiği kadarıyla Anadolu sahasında ilk mu’ammâ söyleyen II. Murad devri şairlerinden Muînî’dir. Daha sonra Amasyalı Munirî’nin mu’ammâ yazdığı bilinmektedir. Bunları takiben Türk edebiyatında Lamiî 18, Hüdayî 14, Ubeydî 163, Emrî 611, Gelibolulu Ali 21, Bâkî 1, Ruhî 1, Yahya Efendi 3, Fehim-i Kadîm 6, Feridun 2, Vecdî 16, Nedim-i Kadîm 2, Nâmî-i Nakşibendî 6, Nazik 7, Fasih Dede 5, Nazmî 130, Hâlim 20, Yârî 29, Nakşî 41, Abdî 5, Nâbî 199, Nesib Dede 59, Faik 5, Nehcî 23, Sakib 5, Vahyî 56, Kâmî 21, Sâmi 5, İshak 1, İzzet Ali Paşa 2, Salih 27, Nahfî 3, Velî 15, Edip 36, Salim 19, Neylî 31, Levhî 12,

Esad Efendi 43, Hatem 86, Nevres-i Kadim 56, Haşmet 12, Nazirâ 231, Fıtnat 36, Sabih 18, Tevfik Efendi 11, Zekâyî 1, Ziver 4 adet mu'ammâ yazmıştır.³⁴

Mu'ammâ yazan şairler arasında Edirneli Emrî, ayrı bir öneme sahiptir. “Emrî, mu'ammâcılıkla şöhret kazanmıştır. Devrinde çok tutulan mu'ammâcılıkta onun kadar muvaffakiyet gösteren bir başka şair daha yoktur. Emrî'nin mu'ammâları kısmen Divânı'nın bazı nüshalarında kayıtlıdır. Emrî'nin mu'ammâları müstakil olarak veya bazı şairlerin mu'ammâlarıyla karışık halde mecmualarda mevcuttur.³⁵

Bunların dışında Türk edebiyatında mu'ammâ üzerine risaleler ve şerhler yazılmıştır. Fuzûlî'nin “Mu'ammâ Risalesi”, Paşazade Hasibî'nin “Risâle Fi Fenn'il Mu'ammâ” adlı eseri, Lâmiî Çelebî'nin Mir Hüseyin Mu'ammâyî'nin “Esmâ-i Hüsnâ” mu'ammâsına yazdığı şerh ve Sürûrî'nin Molla Câmî ve Mir Hüseyin Mu'ammâyî'ye ait mu'ammâlara yazdığı şerhler önem arz etmektedir.

3. Sürûrî' ve “Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyin” Adlı Eseri

3.1. Sürûrî'nin Hayatı ve Eserleri

16. asrın âlim ve ediplerinden olan Musluhiddin Mustafa b. Şaban Sürûrî, aslen Geliboluludur. 1491 yılında zengin bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiş ve ömrü boyunca iyi bir öğrenim görmüştür. Devrinin ileri gelen âlimleri olan Kadrî, Nihâlî, Cafer Çelebi, Taşköprülüzade Mustafa Efendi gibi isimlerden ders almıştır. Çalışma hayatına geç başlayan Sürûrî ömrü boyunca nâiblik, resmi evrak taşımacılığı olan tezkirecilik, müderrislik gibi görevlerde bulunmuştur. Uzun müddet müderrislik görevinde bulunduktan sonra, Nakşibendî Mahmud Efendi'nin damadı Abdullatif Efendi'ye intisab ederek dervişliğe süluk etmiştir.

1548'de Kânunî'nin büyük oğlu Şehzâde Mustafa'nın hocası Hayrettin Hızır Efendi vefat edince boşalan hocalığa davet edilmiştir. Bu davette, Sürûrî'nin bazı vezirler tarafından hürmet görmesi, mutasavvıflar arasında güzide bir yere sahip olması, uzun yıllar müderrislik yapması ve halk tarafından sevilmesi etkili olmuştur.³⁶

Sürûrî, Şehzade Mustafa'nın edebiyatı öğrenmesi için çok çalışmış ve onun için muhtelif eserler kaleme almıştır. O, şehzadenin sırdaşı, en yakın ve nüfuzlu adamı olmuştur. 1553 yılında Şehzade Mustafa'nın Kanunî Sultan Süleyman tarafından katlettilmesi Sürûrî için büyük bir yıkım olmuş ve ikinci kez inzivaya çekilmiştir. Onun için tercüme yapmaya başlayıp onun ölümü ile yarıda kalan Kitâb-ı Acâyip e'l-Garâ'ib adlı eserde şehzadeye karşı sevgi ve bağlılığını ifade etmiştir. Sürûrî, 1561'de 72 yaşında iken kolera salgınında yaşamını yitirmiştir.

Kaynaklarda faziletli, olgun, bilgili olarak anlatılan Sürûrî'nin şiir ve belagat bilmekte üzerine yoktur. Şairliği devrine göre orta derece olan Sürûrî, dini ve edebi bütün ilimleri haizdir. Arapça ve Farsça unsurların edebiyatımızda daha fazla yer kapladığı 16. yüzyılda

³⁴ Saraç, *Mu'amma ve Divan Edebiyatındaki Seyri*, s.304-308.

³⁵ M. A. Yekta Saraç, *Emri'nin Hayatı ve Edebi Kişiliği*, İ. Ü. Türkiyat Mecmuası, C.20, 1997, s.323.

³⁶ İsmail Güleç, “Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrû'l-Ma'ârif İsimli Eseri”, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XXI (2001), s.4.

Sürûrî, Fars edebiyatının önemli eserleri üzerine yoğunlaşarak hem tercüme, şerh hem de lügat ve gramer kitapları yazan bir edebiyatçıdır.³⁷

Kaynaklarda otuza yakın eseri olduğu belirtilen Sürûrî, şairliğinin yanı sıra tercüme ve şerh alanında yaptığı çalışmaları ile ön plana çıkar. Onun şöhret bulmasını sağlayan iki eseri *Bahrü'l Mâ'arif* ve *Şerh-i Mesnevi*'dir. Tefsir, hadis, fıkıh, mantık, ilm-i nücum, tıp ve edebiyat gibi çeşitli sahalarda meydana getirdiği otuzu aşkın eseri ile devrinde çok üretken bir ilim adamı olarak karşımıza çıkan Sürûrî, bir kısmını Arapça ve Farsça olarak kaleme aldığı eserleri daha çok şerh ve haşiye mahiyetindedir.³⁸

Sürûrî'nin öne çıkan eserleri şunlardır: *Ahkâm-ı Nücum*³⁹, *Şerh-i Bostan*, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*, *El-Hikâyetül Garibe*, *Şerh-i Gülistan*, *Şerh-i Mesnevi*, *Kıssa-ı Kârun*, *Tarih-i Hita vü Hotan ü Çin ü Maçın*, *Şerh-i Binâ*, *Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mir Hüseyin*, *Şerh-i Mu'ammeyât-ı Câmî*, *Şerh-i Emsile*, *Şerh-i Şebistân-ı Hayal*, *Terceme-i Acâib-i Mahlûkât*, *Terceme-i Zahiretü'l-Müluk*, *Türkçe Divan*, *Bahrü'l-Mâ'arif*.

3.2. Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mir Hüseyin

Sürûrî, Molla Câmî, Ali Ker ve Mir Hüseyin Mu'ammâyî'nin mu'ammâ risalelerini şerh etmiştir. Bu şerhlerde, mu'ammâ ilmi ile ilgili değerli bilgiler veren şârih, eserlerdeki mu'ammaların tertib ve çözüm yollarını da göstermiştir. Sürûrî'nin yukarıda zikredilen eserlerinden, çalışmamızın da konusu olan, *Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mir Hüseyin* adlı eseri ayrı bir öneme sahiptir.

Mir Hüseyin Mu'ammâyî, XV. yy'da İran'ın Nişabur kentinde dünyaya gelmiş ve ilim tahsil etmek için Herat'ta bulunmuştur. Ölüm tarihi 1498'dir. Kaynaklar onun mu'ammâ üstâdı olduğunu ve pek çok isme ve Esmâ-i Hüsnâ'ya mu'ammâlar tertib ettiğini söyler.⁴⁰ Nevâyî'nin tezkiresinde verilen bilgilere göre şehirde tahsil görmüş, yumuşak ahlaklı ve tavırları beğenilen biridir. Eserlerinde velilik izleri görülür. Mu'ammâ fenninin tatlılık ve nazikliğini o dereceye ulaştırmıştır ki onu aşmak mümkün değildir. Bu yolu (mu'ammâ ilmi) kapamış olduğu hükmedilebilir.⁴¹

Türkçe şerh edilen *Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mir Hüseyin*, Sürûrî'nin Şehzade Mustafa'nın hocalığı sırasında tebyiz edilmiştir. Daha önceleri Câmî'nin *Hilye-i Halel* isimli risalesine yaptığı şerhin arkadaşları tarafından çok beğenilmesinden sonra Mir Hüseyin risalesini de şerh ederek her derste bir miktarı yazılarak tamamlanmış ve müsveddeler Şehzade Mustafa için beyaza çekilmiştir. Dost ve talebeleri onun Câmî'nin *Mu'ammeyât*'ına yaptığı şerhi çok beğenmişler. Bu sefer de Mîr Hüseyin'in mu'ammalarını şerh etmesini isteyince onları

³⁷ Güleç, a.g.e, s.6-7.

³⁸ Güleç, a.g.e, s.8.

³⁹ Hakan Yaman 2008 yılında yayımladığı makalesinde, bu eserin müstakil bir eser olmadığını, *Kitâb'ül Acâib* adlı eserin bir nüshası olduğunu belirtir(bkz. Hakan Yaman, Sürûrî'nin *Ahkâm-ı Nücum* İsimli Bir Eseri Var Mıdır?, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/2 Spring 2008.)

⁴⁰ Baş, a.g.e, s.25.

⁴¹ Ali Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, (Haz: Kemal Eraslan), TDK Yayınları, C.II. Ankara 2001, s.464.

kıramamış ve Mir Hüseyin'in mu'ammâlarının çok zor ve ince nüktelerle dolu olduğunu söyleyerek olası hatalara karşı hoşgörü bekleyerek şerh etmiştir.⁴²

“Ammâ ba'du bu bende-i pür-takşîr server'ül-hakîr bundan akdem taleb-i hullân ve iltimâs-ı yârân ile Mollâ Câmî'niñ ol hibr-nâmîniñ fenn-i mu'ammâda olan risâlesin ve bu şan'atdaki maķalesin Türkî dile şerh u beyân ve her ismiñ istihrâcını 'ayân kılmış idi. Anı gören yârândan ve ehl-i dil-i ihvândan şerh-i risâle-i Mîr Hüseyin'e ragbet ve anuñ dađi halli beyânına işâret olub hâñır-ı fâtire halli müyesser ve dil-i ğamm-dîdeye fetđi muķadder olub ve üstâdlardan mesmû' ve ma'lûm ve mefhûm olan cümle şerh-i ma'ni ve hall-i mu'ammâ kılandı. Amma hazret-i Mîr bunda bî-nâzîr olub mu'ammâları ğâyetde daķıķ ve nihâyetde 'amîķ düşdüği için şerđi 'usrdan hâlî olmayub ve beyânınıñ yüsre temâm-ı mecâli olmaduğu kuşur-ı hakîre ve fakîrden takşîre hamel olunmaya.”⁴³

“Maksadımıza gelecek olursak, bu günahkâr ve hakir kulunuz bundan önce, sadık dostların isteği ve eş dostun desteği ile Molla Câmî'nin, o ünlü âlimin mu'ammâ ilminde olan risalesini ve bu sanattaki makalesini Türk diline şerh ve tercüme etmiş ve her ismin çıkarılma yolunu aşikâr kılmıştı. Onu gören dostlardan ve gönül ehli samimi arkadaşlardan (bazıları tarafından) Mir Hüseyin'in risalesinin şerhinin (yapılması yönünde) istek ve onun da mu'ammâlarının çözümünün açıklamasına işâret edilmiş; çözümü bu durgun zihne nasip olan ve açılması bu hüznü gönle mukadder olan, üstatlardan duyulan ve bilinen bütün ma'niler şerh edildi ve mu'ammâlar çözüldü. Ama Hazret-i Mir bu konuda benzersiz olup mu'ammâları dikkat gerektiren ve derin manalı olduğu için şerhi çok kolay olmayıp ve açıklamaya yeterli kudreti olmadığı (için) bu hakirin kusurlarına ve fakirin eksikliklerine aşırı yüklenilmeye.”

Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır:

- 1) Sürûri: Şerh-i Muammeyât-ı Mir Hüseyin, İstanbul/Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları Bölümü, **No:** A.2670
- 2) Sürûri: Şerh-i Muammeyât-ı Mir Hüseyin, İstanbul/Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları Bölümü, **No:** A.2584
- 3) Sürûri: Şerh-i Muammeyât-ı Mir Hüseyin Vaiz Kâşifi, Ankara/Milli Ktp., **No:** 06 Mil Yz A 8274/1
- 4) Sürûri: Şerh-i Risale-i Mu'amma-yı Mir Hüseyin, Ankara/Milli Ktp. (Adana İl Halk Ktp.), **No:** 01 Hk 475
- 5) Sürûri: Şerh-i Risale-i Muamma, İngiltere Milli Ktp., Türkçe Yazmalar Bölümü, **No:** Or. 7778
- 6) Sürûri: Şerh-i Risale-i Mu'amma-yı Mir Hüseyin, Manisa İl Halk Ktp. **No:** 45 Hk 8302
- 7) Sürûri: Şerh-i Mu'amma-yı Mir Hüseyin Nişabûrî, Ankara/ Milli Ktp. **No:** 06 Mil Yz A 3657/3

⁴² Güleç, a.g.e, s.11.

⁴³ Sürûri, Şerh-i Mu'ammeyât, Milli Ktp., 06 Mil Yz A 5579, vr.2a.

- 8) Süruri: Şerh-i Mu'amma-yı Mir Hüseyin, Ali Emiri/ Millet Ktp. **No:** 34 Ae Edebiyat 255
- 9) Sürûri: Şerh-i Muammeyât-ı Mir Hüseyin, İngiltere/Oxford (Bodlein Ktp. Türkçe Yazmaları) **No:** Ms Turk. e. 45/1
- 10) Sürûri: Şerh-i Muammeyât-ı Mir Hüseyin, Ankara/Türk Dil Kurumu **No:** Yz. A 134
- 11) Süruri: Şerh-i Muammeyat, Ankara/ Milli Ktp. **No:** 06 Mil Yz A 5579
- 12) Süruri: Şerh-i Muammeyat, Diyarbakır İl Halk Ktp. **No:** 21 Hk 175
- 13) Süruri: Mir Hüseyin Muammayî, Risale-i Muamma, Nuruosmaniye Ktp. **No:** 4259
- 14) Süruri: Şerh-i Muamma-yı Mir Hüseyin, Nuruosmaniye Ktp. **No:** 27710
- 15) Süruri: Şerh-i Muammeyat-ı Mir Hüseyin Tercümesi, Süleymaniye Ktp. **No:** İzmir 442/1
- 16) Süruri: Şerh-i Muamma-yı Mir Hüseyin, Süleymaniye Ktp. (Esad Efendi) **No:** 2813
- 17) Sürûri: Şerh-i Risale-i Mu'amma-yı Mir Hüseyin, Beyazıd Devlet Ktp. **No:** 6076
- 18) Sürûri: Şerh-i Risale-i Mu'amma-yı Mir Hüseyin, Beyazıd Devlet Ktp. **No:** 5610
- 19) Süruri: Şerh-i Muamma-yı Mir Hüseyin, Topkapı Sarayı Ktp. (Emanet Hazinesi) **No:** 1731
- 20) Tercüme-i Şerh-i Muammeyat-ı Hüseyini, İstanbul Üniversitesi/Nadir Eserler Ktp. **No:** TY3097
- 21) Tercüme-i Şerh-i Muammeyat-ı Hüseyini, İstanbul Üniversitesi/Nadir Eserler Ktp. **No:** TY3597
- 22) Sururi: Şerh-i Muammeyat-ı Hüseyini Nişabûrî, İstanbul Üniversitesi/Nadir Eserler Ktp. **No:** 1890508.1

Sonuç

Bu çalışmada, Osmanlı edebi birikimine yön veren şerh edebiyatı üzerinde durulmuş ve şerhe konu olan türler hakkında bilgi verilmiştir. Bu türler arasında İran'da çıkıp edebiyatımıza dâhil olan "mu'ammâ"nın da yapılan şerhler sayesinde tanındığı ve icra edildiği bilinmektedir. Mu'ammâların usul ve kaidelerinin belirlenmesinde, İran edebiyatından yapılan çeviri ve şerhlerin önemli bir yeri vardır. Bu bakımdan, 16. asrın meşhur âlim ve şârihi Sürûrî'nin Molla Câmî, Mir Hüseyin Mu'ammâyî ve Ali Ker'in mu'ammâ risalelerine yaptığı şerhler önem arz etmektedir.

İran'ın ünlü mu'ammâ ustası Mir Hüseyin Mu'ammâyî'nin mu'ammâlarının şerhi şeklinde oluşturulan "Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mir Hüseyin" adlı eserin yurt içi ve yurt dışında pek çok nüshası olduğu görülmüştür. Eser, "mu'ammâ tertip ve hall" usulleri hakkında bilgi vermenin yanı sıra, Sürûrî'nin mu'ammâ çözme konusundaki maharetini de görmek açısından önemlidir. Ayrıca eserde Mir Hüseyin Mu'ammâyî, Ali Şîr Nevâyî gibi isimler hakkında da önemli bilgiler yer almaktadır. Mu'ammâ konusunda kaynak sayılabilecek bu eser üzerine yapılacak metin ve inceleme türünde çalışmaların bu alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, Mehmet, “Divan Edebiyatında Mu’ammâ”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.
- BAŞ, Münire Kevser, *Lâmîi Çelebi’nin Şerh-i Mu’ammeyât-ı Âlâ Esmâ-i Hüsnâ’sı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1999.
- BİLKAN, Ali Fuat, *Türk Edebiyatında Mu’ammâ*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- CANIM, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara 2010.
- CEYHAN, Âdem, *Bedr-i Dilşâd’ın Murad-name’si*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994.
- CEYLAN, Ömür, “Şerh-Türk Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.38, 2010.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil -Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Ülker Yayınevi, İstanbul 1979.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2000.
- ELBİR, Bilal, “Surûrî’nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl’indeki Şerh Metodu Ve Hurûflik Yansımaları”, *Turkish Studies*, Volume 2/3, Summer 2007.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, Manisa 1997.
- ERZEN, Mehmet Halil, “Şem’i Şem’ullah’ın Şerh-i Tufetü’l Ahrâr’da İzlediği Şerh Metodu” *Turkish Studies*. Fall 2014, Vol. 9 Issue 12.
- GÜLEÇ, İsmail, “Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü’l-Ma’ârif İsimli Eseri”, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XXI, 2001.
- MENGİ, Mine, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.
- NÂCÎ, Muallim, *Lügat-i Nâcî*, TDK Yayınları, Ankara 2009.
- NEVÂYÎ, Ali Şîr, *Mecâlisü’n-Nefâyis*, (Haz: Kemal Eraslan), TDK Yayınları, C.II. Ankara 2001.
- OKATAN, Halil İbrahim, “Sûdî’nin Bostan Şerhinde Uygulanan Şerh Yöntemi Ve Eleştirisi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/9 Summer 2013.
- OLGUN, Tahir, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- SAMÎ, Şemsettin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.
- SARAÇ, M. A. Yekta, *Emri’nin Hayatı ve Edebi Kişiliği*, İ. Ü. Türkiyat Mecmuası, C.20, 1997.

- SARAÇ, M. A. Yekta, “Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 27, S. 1, İstanbul 1997.
- SARAÇ, M. A. Yekta, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006.
- TARLAN, Ali Nihat, *Divan Edebiyatında Muamma*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1936.
- YAMAN, Hakan, “Sürurî’nin Ahkâm-ı Nücum İsimli Bir Eseri Var Mıdır?”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/2 Spring 2008, s.743-750.
- YILMAZ, Ozan, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.5, S.9, 2007, s.271-303.